

TARTU ÜLIKOOL
EESTI JA ÜLDKEELETEADUSE INSTITUUT
EESTI KEELE OSAKOND

Mari-Ann Loosaar

AINSUSE 1. ISIKU PRONOOMENI VÄLJAJÄTT
IDA-SETO TEKSTIDES

Bakalaureusetöö

Juhendaja dotsent Liina Lindström

TARTU 2016

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Ülevaade Seto murrakust	5
2. Ühildumine ja pronoomeni väljajätt.....	7
2.1. Ühildumine	7
2.2. Pronoomeni väljajätt.....	8
2.3. Pronoomeni väljajätu mõjutavad tegurid	9
3. Ainsuse 1. isiku pronoomeni olemasolu ja väljajätt Ida-Seto alal	14
3.1. Materjal	14
3.2. Andmestik	14
3.3. Andmestiku kodeerimine	15
3.4. Meetodid.....	19
4. Tulemused.....	20
4.1. Pronoomeni väljajätt ja lemma tüüp.....	21
4.2. Pronoomeni väljajätt ja kõneliik.....	22
4.3. Pronoomeni väljajätt ja verbi grammatiline aeg.....	23
4.4. Pronoomeni väljajätt ja viitamiskaugus	23
4.5. Pronoomeni väljajätt ja süntaktilise seose liik	24
4.6. Pronoomeni väljajätt ja keelejuht	25
Kokkuvõte	26
Kirjandus	28
First person pronoun omission in Eastern Seto dialect. Summary.....	31

Sissejuhatus

Kagu-Eesti nurgas, Eestimaa ja Venemaa piirialal asub ajalooline piirkond Setomaa. Setomaal kõneldakse läänemeresoome keelte hulka kuuluvat Seto murret. Läbi aegade on Seto murre saanud mõjutusi nii ida kui lääne poolt. Ometi on setod suutnud säilitada oma murdekeele eripalgelisuse ja arhailisuse. Kui murdeuurimises on senimaani tähelepanu pööratud peaaesjalikult häälikulistele ja morfoloogilistele eripäradele, siis käesolev töö püüab valgust heita lausetasandile, täpsemalt on bakalaureusetöö huviorbiidis Ida-Seto murdetekstid ja ainsuse 1. isiku pronoomenikasutus.

Teema on intrigeeriv, kuna idaseto suulises keeles puuduvad verbidel pöördelõpud ja ka personaalpronoomenite kasutus on sageli tagasihoidlik. Seetõttu tekib küsimus, kuidas aru saada, kellele viidatakse, kui puudub pöördelõpp ja väga tihti ka isikuline asesõna. Käesolevas töös on vaadeldud subjekti funktsioonis olevate ainsuse 1. isiku pronoomenite koosinemist koos 1. isiku verbivormidega tänapäeva Ida-Seto tekstides.

Pronoomeni väljajätt (ingl *pro-drop*) on nähtus, mille puhul võib subjekti funktsioonis oleva personaalpronoomeni lausest välja jätta, kui isik on markeeritud verbi pöördelõpuga. Mis mõjutab isikulise asesõna kasutamist, kui verbi pöördelõpud puuduvad? Käesoleva töö eesmärk on välja selgitada, missugused tegurid mõjutavad enim ainsuse esimeses isikus oleva pronoomeni olemasolu ja väljajättu Ida-Seto murdetekstides. Töö hüpoteesid on järgmised:

- 1) võrreldes varasemate uurimustega eesti murretes esineb Ida-Seto alal rohkelt ainsuse 1. isiku personaalpronoomeni väljajättu;
- 2) ainsuse 1. isiku personaalpronoomeni väljajättu mõjutavad üheaegselt mitmed tegurid, millest kõige olulisem on viitamiskaugus.

Töö koosneb neljast osast, kaks esimest peatükki on teoreetilised ning need on lähtepunktiks töö kolmandale ja neljandale, uurimuslikule osale, kus analüüsitakse murdematerjali.

Esimeses peatükis antakse üldine ülevaade Seto murrakust. Teises peatükis käsitletakse põhimõisteid – ühildumist ja pronoomeni väljajätku. Tuuakse välja ka varasemates uurimustes personaalpronoomeni väljajätku mõjutanud tegurid. Selle töö seisukohast kõige tähtsamad allikad on Mervi Kalmuse bakalaureuse- ja magistritöö (Kalmus 2007, 2009) ning uurimistöö ainsuse 1. isikule viitamisest eesti murretes (Lindström jt 2009). Vähesel määral on käsitletud isikulise asesõna väljajätku ka suulise soome keele näitel (Helasvuo, Laitinen 2006; Helasvuo 2014).

Kolmandas peatükis tutvustatakse täpsemalt empiirilise uurimuse aluseks olnud materjali, andmestikku, selle kodeerimist ning meetodeid. Neljandas peatükis võrreldakse saadud tulemusi varasemate uurimustega. Alapeatükkidena on eraldi välja toodud personaalpronoomeni väljajätku ja iga valitud sõltumatu tunnuse vaheline seos. Töö lõpeb kokkuvõttega.

Empiirilise osa aluseks on välitöödel lindistatud salvestused ja nende litereeringud. Informantideks on neli Ida-Seto küladest pärit naist, kelle sünniaastad jäävad vahemikku 1921–1948, salvestused on tehtud aastal 2010. Andmete analüüsimisel on kasutatud jaotuvustabeleid ja χ^2 -testi. Võimalike pronoomeni esinemist või väljajätku mõjutavate teguritena on arvesse võetud lemmatüüp, kõneliik, verbivormi grammatiline aeg, verbivormi kõneviis, viitamiskaugus, süntaktilise seose liik ja keelejuht. χ^2 -testi abil on hinnatud iga valitud tegurit, kas see mõjutab pronoomeni olemasolu/väljajätku või mitte.

1. Ülevaade Seto murrakust

Karl Pajusalu (1999) on esitanud eesti murdeliigenduse, mille kohaselt jaguneb Eesti ala keeleliselt põhjaeesti ja lõunaeesti peamurreteks. Põhjaeesti peamurde alla kuuluvad saarte, lääne-, kesk- ja idamurre ning ranna- ja Alutaguse murre. Lõunaeesti peamurdes eristuvad Mulgi, Tartu ja Võru murre. Kuigi Võru murde liigendamine on probleemne, vaadeldakse ka käesolevas töös Setot kui ühte Võru murrakurühma. Sellise lähenemise korral liigendub Võru murre kolmeks põhirühmaks: läänerrühm, idarühm ja seto. Seto murrakurühm jaguneb veel omakorda Põhja-Seto, Lääne-Seto ja Ida-Seto alamrühmaks. (Pajusalu jt 2009: 55, 184)

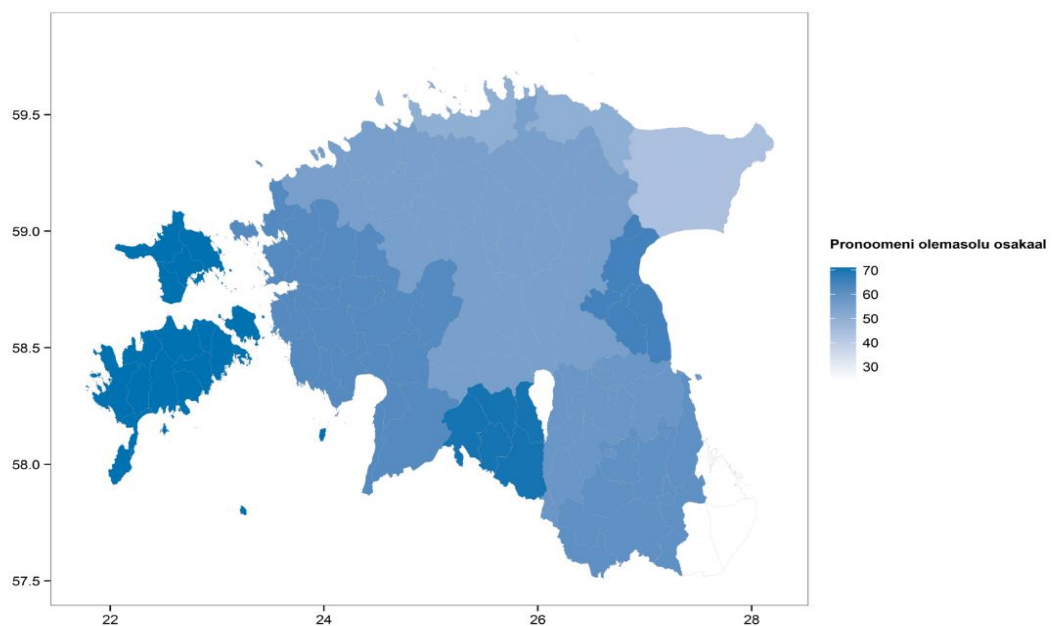
Seto murraku ala on suur ning seetõttu esineb selles mitmesugust keelekasutust. Põhja-Seto all mõeldakse Värska ümbrust ja Lääne-Seto moodustab põhiliselt Meremäe, Obinitsa ja Petseri ümbruse. (Toomsalu 1995: 11) Ida-Seto on Petserist ida poole jäävad Setomaa alad (Lindström: ilmumas). Tänapäeval jäävad Põhja- ja Lääne-Seto alad valdavalt Eesti piiridesse, Ida-Seto alad aga Venemaale. Ajalooliselt ongi Setomaa asunud eesti ja vene asustuse piirialal, mistõttu on arhailised keelejooned paremini säilinud, kuid samas on täheldatav ka suurem vene keele mõju (Toomsalu 1995: 9).

Seto ja Võru grammatilise põhistruktuuri sarnasus on selgesti märgatav ja kui pidada silmas ka murdeerinevuste koguhulka, siis võib väita, et keeleliselt on Seto ja Võru lähedased (Pajusalu jt 2009: 187; Toomsalu 1995: 9). Grammatilisi jooni, mis eristaksid Setot ülejäänud Võru murdest, on vähe. Olulisemad murdeerinevused on üldises hääldusaluses ning sõnavaras. Setos esinevad helilised klusiilid, sibilant ja afrikaat. Lisaks tavapärasele vokaalharmooniale esineb silbiharmoonia, mistõttu palataliseeritud konsonantide järel muutuvad vokaalid eespoolseks. *h* on Setos väga tugev ja asendab tihti sõnalõpu algupärase kõrisulghääliku. (Pajusalu jt 2009: 187–189; Pajusalu 2003: 258–259)

Vene mõjudest võib välja tuua veel lisaks eespool mainitud laensõnade rohkusele ka väga tugeva nn venepärase palatalisatsiooni ja tagavokaalsetes sõnades esineva nn venepärase tagapoolse *l*-i. (Pajusalu jt 2009: 187; Pajusalu 2003: 258–259) Lauseehituses on vene-

mõjulisteks keelenähtusteks peetud aspekti sagedast markeerimist, *olema*-verbi väljajätu ja kogejalaus esileütleva käände kasutamist kogeja väljendamisel. (Lindström: ilmumas)

Eriti tugev vene keele mõju on Ida-Seto aladel. Välja võib tuua isikulõppude ja isikule viitavate asesõnade kasutamise. Seto murdes varieerub verbi isikulõppude kasutamine suuresti. Ida-Seto alal pruugitakse lihtminevikus vähem isikulõppe ning seetõttu ei ole verbivorme alati võimalik eristada, näiteks *ma' käve*, *sa' käve(')*, *timä käve*, *mii' käve(')*, *tii' käve(')*, *nimä' käve'*. Kuna vene keeles on minevikus ainult soo ja arvu tunnus ning isikulõppe ei ole, siis võib isikulõppude kadumine lihtminevikus olla seotud just vene keele mõjuga. (Kibrik 2013: 234; Lindström: ilmumas)

Joonis 1. **Esimese isiku pronoomeni kasutamine %-des** (Lindström jt 2015).

Ka isikule viitavate pronoomenite kasutus on Setomaal väiksem kui mujal Eestis. Kaardil 1 on kujutatud 1. isiku pronoomeni olemasolu osakaalu eesti murretes Eesti Murrete Korpuse andmestiku põhjal. On näha, et pronoomeni kasutus on kõige suurem Mulgi ja saarte murde alal. Kirdemurdes ja Setos on pronoomeni kasutus tunduvalt väiksem. (Lindström jt 2015)

2. Ühildumine ja pronoomeni väljajätt

2.1. Ühildumine

Ühildumine ehk kongruents on sõna teatud vormitunnuste tingitus teise elemendi, milleks võib olla sõna või mõnikord moodustaja, vastavatest vormitunnustest või semantilistest omadustest (Karlsson 2002: 191).

Ühildumine on keeletüpoloogiliselt vägagi levinud ja maailma keeltes tavaline nähtus, millel on omad ülesanded. Suhtlussituatsiooniga seotud funktsioonidest võib välja tuua teate liiasuse suurendamise paremaks arusaamiseks kehvemates suhtlusolukordades, korduva viitamise samale keelevälisele referendile ja lauseliikmete suhete näitamise. Arvukas ühildumine esineb enamasti vaba sõnajärgiga keeltes. (Erelt 1999: 7; Karlsson 2002: 195)

Ühildumise põhjustab kontrollija (ingl *controller*) ehk siis lause kindlate omadustega sõna määrab objektsõna (ingl *target*) morfoloogilise vormi (Ackema jt 2006: 1). Isikuühildumise puhul on kontrollijaks lause grammatiline subjekt (Karlsson 2002: 191–192) ja tavaliselt avaldub isikuühildumine isikulõppudena verbil, possessiivsufiksitena või kaassõnadel. Eesti keeles ühildub öeldisverb tavaliselt täisalusel isikus ja arvus. (Lindström jt 2009: 160)

Isikuühildumine on ühildumise liik, mis on seotud isikukategooriaga (Lindström jt 2009: 160). Eesti keel on selline keel, kus isikukategooria on tihedalt seotud arvukategooriaga. See tähendab, et eesti keeles on kolm isikukategooria tähendust (1., 2. ja 3. isik) ja kaks arvukategooria tähendust (ainsus ja mitmus), mille tulemusena tekib kuuest vormist koosnev paradigma: *mina, sina, tema, meie, teie* ja *nemad*. Selline kuueisikuline süsteem on kasutusel ka kõigis teistes läänemeresoome keeltes (Pool 1999: 10). Vene keelega võrreldes on eesti keeles isikuühildumise ala laiem, kuna hõlmab kõiki aegu ja vorme. Soome keeles on isikuühildumist seevastu tunduvalt rohkem kui eesti keeles. (Karlsson 2002: 194)

Kui eesti keeles markeeritakse isikut personaalpronoomeniga ja/või verbi pöördelõpuga, siis soome keeles on isikukategooria väljendamiseks kolm võimalust: isikulised asesõnad, pöördelõpp ja possessiivsufiks (Helasvuo, Laitinen 2006: 173).

2.2. Pronoomeni väljajätt

Pronoomeni väljajätt on kompleksne nähtus, millel on palju erisuguseid põhjuseid. Paljudes ühildumiskeeltes on tavaline, et asesõnaline subjekt võib ära jääda. Kuna sel juhul puudub ühildumist põhjustav sõna, siis isikutähendust kannab ainult verbi lõpp.

Anna Siewierska (2004) on eristanud maailma keeltes kolme tüüpi ühildumismarkereid: süntaktilist, pronominaalset ja kahetist ühildumismarkerit. Süntaktiline ühildumismarker saab esineda ainult koos kontrollijaga. Näiteks inglise keeles on lause ilma kontrollijata ebagrammatiline: **Spend-s Christmas Day with us every year*. Seevastu lause *Anne leaves for Cambridge tomorrow*, kus kontrollijaks on *Anne*, on grammatiliselt korrektne. Pronominaalne ühildumismarker ei saa olla lauses kontrollijaga. Kahetine ühildumismarker võib esineda nii koos kontrollijaga kui ka ilma selleta. (Siewierska 2004: 121–122, 126)

Eesti keel kuulub kahetise ühildumismarkeriga keelte hulka ja võimaldab asesõna väljajätu (ingl *pro-drop*) (Karlsson 2002: 194), see tähendab, et eesti keeles on võimalik ainsuse 1. ja 2. isiku pronoomen lausest ära jätta ja väljendada isikut ainult tegusõna vormiga. Kolmanda isiku puhul on võimalik pronoomen lausest ära jätta, kui tegemist on anafoorse viitamisega, mis tähendab, et kolmanda isiku puhul on oluline eelkõige kontekst. (Lindström 2010: 91)

Pronoomeni väljajätu kontekstidele on rohkem tähelepanu pööratud kui kontekstidele, mis soodustavad pronoomeni olemasolu. Isikulise asesõna olemasolu ja väljajätu on uuritud eesti murretes, kus on näha, et ainsuse 1. isiku puhul on pronoomenikasutus ülekaalus (Kalmus 2007, 2009; Lindström jt 2009). Muhu murrakus esines 70% ainsuse 1. isiku verbivormidest koos pronoomeniga ja 30% ilma pronoomenita (Kalmus 2007: 21). Kihelkonna murraku puhul oli 91% ainsuse 1. isiku verbivormidest pronoomeniga ja 9% pronoomenita, Ambla murrakus esines 73% verbivormidest koos pronoomeniga ja

27% ilma pronoomenita ning Vastseliina murrakus oli 71% verbivormidest pronoomeniga ja 29% pronoomenita (Kalmus 2009: 37, 46, 56). Eesti murretes esines keskmiselt koos pronoomeniga 68% verbivormidest (Lindström jt 2009: 169) Netikeelega seotud uurimuses, kus tähelepanu all oli ainsuse ja mitmuse 1. ja 2. isiku pronoomeni kasutamine MSN-vestlustes, esines 61% verbivormidest koos pronoomeniga ja 39% ilma pronoomenita, see tähendab, et MSN-keeles kaldutakse samuti ainsuse 1. isiku puhul pigem pronoomeniga vormide poole. (Sepp 2010: 19)

Ainsuse 1. isiku pronoomeni väljajätu suulises soome keeles on käsitlenud Marja-Liisa Helasvuo, kes toob oma uurimuses välja, et ainsuse 1. isiku pronoomeni kasutamine on suulises soome keeles selgelt ülekaalus: 89% ainsuse 1. isiku verbivormidest esines koos pronoomeniga, 11% ilma pronoomenita (Helasvuo 2014: 456). Soome keel nagu eesti keelgi on kahetise ühildumismarkeriga keel. Seejuures on subjekti olemasolu või väljajätt seotud lingvistilise ümbrusega. Isiku ühekordne markeerimine on soome kõnekeeles tähenduslik, kuna tavalisem on isiku topeltmarkeerimine. (Helasvuo, Laitinen 2006: 179–183; Helasvuo 2014: 454)

2.3. Pronoomeni väljajätu mõjutavad tegurid

Selliseid uurimusi, kus on püütud leida pronoomeni väljajätu mõjutavaid tegureid, on tehtud mitmeid (Helasvuo 2014; Kalmus 2007, 2009; Lindström jt 2009). Neis töödes ei ole leitud ühte ja ainukest tegurit, mis kõige rohkem mõjutab pronoomeni väljajätu. Vastupidi, analüüsi tulemused (Kalmus 2009; Lindström jt 2009) tõdevad, et pronoomeni väljajätu mõjutavad mitu tegurit ja oluline on nende koosmõju. Järgnevalt kirjeldan lühidalt, missugused tegurid on osutunud olulisteks pronoomeni väljajätu mõjutajateks eesti murretes.

Muhu murrakus mõjutavad pronoomeni väljajätu kõikide isikute puhul kõige enam lause struktuur (rinnastus, alistus ja V2-reegel). Pronoomenit kasutatakse seal, kus isik peab olema esile tõstetud, näiteks lausungi alguses, rinnastus- ja alistusseose esimese liikme juures. Ainsuse 1. isiku puhul mõjutab oluliselt pronoomenikasutust pöördelõpu *-n* varieerumine. Kui lauses on kasutatud isikulist asesõna kui peamist isiku markeerimise

vahendit, jääb suure tõenäosusega pöördelõpp ära. Eitava kõneliigil puudub pöördelõpp, seega on pronoomen üldjuhul kohustuslik. (Kalmus 2007: 47)

Kihelkonna murrakus on pronoomeni väljajātu tegurid tähtsuse järgi järgmised: isik, lause struktuur, kõneliik, eelmise viite süntaktiline funktsioon, viitamiskaugus ja aeg. Selles murrakus kasutatakse pronoomenit kõige rohkem just ainsuse 1. ja mitmuse 2. isiku korral. Lause struktuuri puhul on oluline välja tuua, et just uue lausungi või teema alguses toodi isik selgelt välja, st kasutati pronoomenit. Rinnastusseose puhul jäeti üldjuhul pronoomen ära. Pea- ja kõrvallausetes kalduti aga pronoomenit kasutama, olgugi et sellistel juhtudel on viitamiskaugus väike. Eitava kõneliigi ja pronoomeni kasutuse vahel on ka siin tihe seos, mida on võimalik seletada verbi pöördelõpu puudumisega. (Kalmus 2009: 31–36)

Tänapäeva kirjakeelele sarnases Ambla murrakus on olulised pronoomeni väljajātu mõjutajad lause struktuur, kõneliik, isik, eelmise viite süntaktiline seos ja viitamiskaugus. Jällegi on lause struktuuri puhul oluline lause algus, kus pronoomenit pigem kasutati, ja rinnastus- ja alistusseos. Kõige rohkem kasutati pronoomenit alistusseose korral. Rinnastusseose puhul võib täheldada pigem pronoomeni väljajättu. Kõneliigiga seoses on märgata samasugust tendentsi nagu Kihelkonna murraku puhul: jaatavad vormid jagunevad võrdlemisi ühtlaselt pronoomeniga ja pronoomenita vormide vahel, eitavas kõneviisis on pronoomeni olemasolu ülekaalus. Viitamiskaugus ja grammatiline aeg osutusid vähem olulisteks. (Kalmus 2009: 44–47)

Seto murrakule kõige lähedasemas Vastseliina murrakus mõjutavad pronoomeni olemasolu ja väljajättu kõige rohkem lause struktuur, isik, eelmise viite süntaktiline funktsioon ja kõneliik. Eelmainitud tegurid on tihedamalt omavahel seotud, kui Kihelkonna või Ambla murraku pronoomeni kasutust mõjutavad tegurid. Nii nagu eelmiste murrakutes on pronoomenikasutus suurim alistusseoses ja lausungi alguses. Rinnastatud osalauses on tavaline pronoomeni väljajätt. Ka Vastseliina andmed on kinnitanud seost kõneliigi ja pronoomeni väljajātu vahel. (Kalmus 2009: 55–58)

Nende murrakute näitel tuleb tõdeda, et kolm kõige olulisemat tegurit on lause struktuur, isik ja kõneliik (Kalmus 2009: 68). Lause struktuurist lähtuvalt on pronoomenit kasutatud

tavaliselt sel juhul, kui on vaja isikut esile tõsta, näiteks lausungi alguses või rinnastusseose esimese liikme juures, kus on oluline, et esimene moodustaja oleks rohkem markeeritud kui teine. Lausungi keskel rõhutus positsioonis, reformuleeringute, eneseparanduste, rinnastuse ning alistuse teise liikme puhul isikut asesõnaga üldiselt esile ei tõsteta. (Kalmus 2007: 47)

Lisaks rinnastusseosele on ka küsimus-vastus naabruspaar selline kontekst, mis eelistab isiku ühekordset markeerimist. Pronominaalse subjekti olemasolu või puudumine on tähendusrikas valik, mida mõjutab kontekst. (Helasvuo, Laitinen 2006: 179–183; Helasvuo 2014: 454)

Ka isikut on peetud pronoomeni väljajätku mõjutajana oluliseks, kuna erinevused isikute vahel on pronoomeni kasutamisel väga suured. Murdetekstide puhul tuleb kindlasti arvestada teksti eriomaseid jooni – narratiivsust ja monoloogilisust. Murdeteksti jutustav laad seletab ainsuse 1. ja 3. isiku vormide rohkuse ja kuna kahekõnet üldjuhul ei teki, siis on ainsuse ja mitmuse 2. isiku vormide hulk kõige väiksem. Ainsuse 1. ja 2. isik esinevad pigem koos pronoomeniga, ainsuse 3. isiku puhul on pronoomeni kasutamine jagunenud peaaegu võrdselt pronoomeniga ja pronoomenita vormide vahel ja mitmuse 1. ja 3. isikut kasutatakse enamjaolt ilma pronoomenita. (Kalmus 2009: 37)

Samuti on eksplitsiitse 1. isiku verbilõpu esinemist või mitteesinemist peetud üheks oluliseks pronoomeni väljajätku mõjutavaks teguriks eesti murretes. Murrakutevahelised erinevused pronoomeni kasutamisel verbilõpuga *-n* ja lõputa aladel on üsna suured. Pronoomen esineb sagedamini Eesti läänepoolsetel aladel ja pronoomeni väljajätku on rohkem ida- ja lõunapoolsetes murrakutes. Erinevused asesõna väljajätku osas on peaaesjalikult ida-läänesuunalised. (Lindström jt 2009: 170–172)

Muhu murraku puhul mõjutab pronoomeni kasutust pöördelõpu *-n* varieerumine, see tähendab, et kui kasutatakse isikulist asesõna, siis pöördelõpp jäetakse ära ja vastupidi (Kalmus 2007: 47). Uurimuses, kus analüüsiti ainsuse 1. isikule viitamist eesti murretes, kirjeldati samuti ainsuse 1. pöördelõpu varieerumist Muhu murrakus. Selgus, et Muhu kasutati ilma lõputa vorme peaaegu alati, 96% juhtudest, koos pronoomeniga. Pöördelõpuga *-n* verbivorme kasutati pronoomenita 63% ja pronoomeniga 37% juhtudel.

Selle järgi võib arvata, et Muhus on ainsuse 1. isiku pronoomeni kasutamine seotud pöördelõpu *n*-i puudumisega lauses. See tähendab, et kui lauses on kasutatud isikulist asesõna, siis tõenäoliselt pöördelõppu ei ole. (Lindström jt 2009: 174–175)

Viimati mainitud uurimuses võrreldi Muhu murrakut Varbla murrakuga, kus samuti esines varieerumist, kuid tegemist oli juhuslikumat laadi varieerumisega: pöördelõpust olenemata oli pronoomeniga ja pronoomenita vorme suhteliselt võrdselt. 31% pöördelõpuga vormidest oli ilma pronoomenita ja 69% vormidest oli pronoomeniga. Ilma pronoomenita pöördelõputa vorme oli 27% ja 73% pronoomeniga. Lähemal analüüsil selgus, et pöördelõpu olemaolu ei sõltunud mitte pronoomeni olemasolust, vaid sellest kas varasemalt oli kasutatud lõpuga või lõputa varianti. (Lindström jt 2009: 175–176)

Oluline on välja tuua, et pöördelõpu puudumine või olemasolu on küll oluline pronoomeni olemasolu mõjutaja, kuid seda koosmõjus teiste teguritega. Kindlasti ei saa väita, et aladel, kus verbilõpp puudub, kasutatakse pronoomenit rohkem kui *n*-lõpuga aladel. Pigem on leitud, et aladel, kus verbilõpp puudub, on pronoomeni väljajätu sama palju kui mõnes *n*-lõpuga idapoolsetel aladel. (Lindström jt 2009: 170)

Verbilõpu esinemise või mitteesinemisega seoses on tähtsa tegurina esile tõusnud ka kõneliik, just nimelt seetõttu, et eesti keeles kasutatakse jaatavas kõnes verbi pöördelõppe, aga eitava kõne puhul pöördelõpud puuduvad. On oletatud, et eitavas kõnes on pronoomenikasutus suurem kui jaatavas kõnes ehk siis verbi pöördelõpu puudumine jätab pronoomeni väljajätuks vähem võimalusi. (Kalmus 2009: 30, 58)

Lindströmi jt uurimuses (2009) osutus eesti murrete korpuse tekstide põhjal statistiliselt kõige olulisemaks pronoomeni väljajätu mõjutavaks teguriks viitamiskaugus, mille suurenedes pronoomeniga verbivormide hulk suureneb ja ilma pronoomenita verbivormide hulk väheneb (Lindström jt 2009: 176). Kalmus (2009) toob välja, et pöördelõpuga alal ei ole nii suurt tähtsust viitamiskaugusel, isikule saab viidata vaid pöördelõpuga ka siis, kui viimati viidati talle kaugemal kui eelmises või üle-eelmises osalauses, ning vastupidi, paljudel juhtudel on kasutatud pronoomenit ka väikseima viitamiskauguse puhul. Sellele vaatamata toob ta siiski välja selle teguri olulisuse, öeldes, et referentsiaalne kaugus kahtlemata mõjutab isikule viitamise vormi valikut, kuna

suhtlejate jaoks on oluline, et isik, kellest on juttu, oleks arusaadav ja kergelt tuvastatav. (Kalmus 2009: 29, 49)

Eesti murrete analüüsi põhjal (Lindström jt 2009) võib öelda, et verbi grammatiline aeg on samuti oluline pronoomeni väljajätku mõjutav tegur. Olevikus verbivormiga kasutati pronoomenit sagedamini (74%), minevikus oli pronoomeniga verbivorme vähem (65%). (Lindström jt 2009: 178–179) Muuhulgas põhinev uurimus seda tulemust aga ei kinnita (Kalmus 2007: 29).

Kuigi rohkem on analüüsitud pronoomeni väljajätku kontekste, siis üheks pronoomeni olemasolu soovivaks kontekstiks võib pidada lauset, kus esineb kognitsiooniverb. Mitmed uurijad on leidnud tiheda seose pronoomeni olemasolu ja verbitüübi vahel. Eriti märgatav on see ainsuse 1. isiku ja kognitsiooniverbide puhul. Suulise soome keele uurimisel tuli välja, et pronominaalsed subjektid eelistavad ainsuse 1. ja 2. isikus kognitsiooniverbe. Selgus, et 92% kognitsiooniverbidest esines koos pronoomeniga, ilma pronoomenita esines vaid 8%. (Helasvuo 2014: 460) Kogemisverbide mõju pronoomeni olemasolule on käsitlenud ka Pekka Posio oma artiklis (Posio 2013), kus ta võrdles kogemisverbe *creo* ja *acho* ('ma mõtlen, ma arvan') hispaania ja portugali keeles.

3. Ainsuse 1. isiku pronoomeni olemasolu ja väljajätt Ida-Seto alal

Antud peatükis antakse ülevaade uurimuse aluseks olevast keelematerjalist, andmestikust, selle kodeerimispõhimõtetest ja meetoditest.

3.1. Materjal

Kasutatud keelematerjal on kogutud projekti „Keelealased välitööd Eestis ja Loode-Venemaal“ raames 2010. aastal. Ekspeditsioonil osalesid Andreas Kalkun (ERA), Liina Lindström (TÜ), Grethe Juhkason (TÜ), Tiit Sibul (ERM), Kristel Uiboed (TÜ), Helen Plado (TÜ), Ellen Niit (TÜ), Petar Kehayov (TÜ) ja Triinu Laar (TÜ). Välitööde eesmärgiks oli seto murde ja pärimuse kogumine ning grammatiliste nähtuste kaardistamine. Kõik välitööde helisalvestised on tehtud digitaalselt. Neid talletatakse Tartu Ülikooli eesti murrete ja sugulaskeelte arhiivis ja osaliselt on koopiad olemas ka Eesti Rahvaluule Arhiivis. (Juhkason jt 2012: 11)

Käesoleva töö empiirilise osa materjaliks on valitud nelja keelejuhi salvestised, millest on olemas ka litereeringud. Kokku on litereeritud osas 16 225 sõna. Helisalvestised on litereerinud ja sisestanud Grethe Juhkason. Valitud keelejuhid on pärit Ida-Seto kõige idapoolsematest küladest.

3.2. Andmestik

Materjali analüüsiks kasutan tabelitöötlusprogrammi MS Excel. Andmestiku põhielemendid on uuritav tunnus ja selle omadused. Uuritavaks ehk sõltuvaks tunnuseks on subjekti funktsioonis oleva ainsuse 1. isiku personaalpronoomeni olemasolu ja väljajätt.

Andmete tabelisse kandmisel on järgitud osalause piire. Osalause määramisel on kõige olulisem finiiitse verbivormi olemasolu. Lisaks määravad osalause piirid semantiline ja süntaktiline terviklikkus. Seega lähtutakse sobivate sõnavormide otsimisel finiiitsest verbivormist ja sellest, kas lausung on tähenduse poolest terviklik ja arusaadav. Exceli tabelisse kanti ainult ainsuse esimeses isikus olevad pronoomenita verbivormid või

verbivormid koos subjekti funktsioonis oleva pronoomeniga. Sellised juhtumid, kus oli olemas küll tingimustele vastav ainsuse esimeses isikus pronoomen, aga verbivorm puudus, jäeti analüüsist välja.

Oli juhtumeid, kus ei olnud päris selge, kas verbivorm on ainsuse esimeses isikus või tegemist on üldisikulise lausega. Selline on näiteks lause: *kuiis nii saa olla nii=t **tiija=i** kunass sündünü ja kohh sündünü.*

Väga paljudel juhtudel oli abiks kontekst, kuid mõnikord oli vajalik ka helisalvestisi kuulata, et veenduda, kas tegemist on otsitava vormiga.

Järgmises alapeatükis kirjeldatakse, kuidas on andmed kodeeritud, ja tuuakse välja töö seisukohast olulised sõltumatud tunnused ja nende tasandid. Samuti põhjendatakse tehtud valikuid.

3.3. Andmestiku kodeerimine

Andmete paremaks analüüsimiseks on uuritav tunnus ja seda mõjutavad tegurid kantud Exceli tabelisse. Kõigepealt on välja toodud sõne ehk lauses ainsuse esimeses isikus esinev finiidne verbivorm. Juhul kui verbivorm on koos subjekti funktsioonis oleva pronoomeniga, siis on see verbivormile juurde lisatud. Analüüsitav tunnus on pronoomeni esinemine (PRON). Tegemist on binaarse tunnusega (*on/ei ole*): finiidne verbivorm esineb koos ainsuse 1. isikus oleva pronoomeniga või pronoomenita. Näiteks: *a vanaimä **ma mälehtä** ka või toda ka **mälehtä**.*

Sõltumatud tunnused, mis võivad mõjutada pronoomeni väljajätku või olemasolu lauses, on valitud varasemate uurimuste põhjal. Töö käigus selgus, et kõiki valitud tunnuseid ei ole võimalik analüüsida. Näiteks tingiva kõneviisi vorme on nii vähe (4), et selle tunnuse põhjal ei ole võimalik varieerumist selgitada.

Sõltumatud tunnused, mis võivad pronoomeni olemasolu mõjutada, on järgmised:

- 1) verbi lemma,
- 2) lemma tüüp,

- 3) kõneliik,
- 4) verbivormi grammatiline aeg,
- 5) verbivormi kõneviis,
- 6) viitamiskaugus ehk referentsiaalne kaugus,
- 7) süntaktilise seose liik,
- 8) keelejuht.

Järgnevalt kirjeldatakse iga tunnuse kodeerimise põhimõtteid ükshaaval.

Verbi lemma (LEMMA). Kodeerimise käigus selgus, et erinevaid lemmasid on palju (38) ning mõni neist esineb vaid ühe korra. Seega oli vajalik lisada analüüsi uus tunnus – lemma tüüp. Seda selleks, et vaadata, kas ainsuse 1. isiku puhul kasutatakse teatud kognitsiooniverbe sagedamini koos pronoomeniga.

Lemma tüüp (LEMMA_TYYP). Varasemates töödes (Helasvuo 2014; Keevallik 2003; Posio 2013) on selgunud, et ainsuse 1. isiku pronoomeni kasutamine sõltub ka verbi tüübist, nimelt koos pronoomeniga kalduvad esinema kognitsiooniverbid. Kognitsiooniverbid kuuluvad üldisemalt kogemisverbide hulka. Seega jagasin verbi lemmad kaheks: kogemisverbid ja muud (*jah/ei*). Analüüsitavas keelematerjalis esinesid järgmised üheksa kogemisverbi: *mälehtämä, tahtma, tiidmä, kaema, kuulma, tundma, mõtlõma, uskma* ja *nägemä*.

Kõneliik (KONELIIK). Tegemist on binaarse tunnusega (*aff/neg*): *siss ma käve (.) umal kulul ee=ee s'eo Moskvahh* või *nii ma k'au=õss kohki*. Seto murrakus puudub eitaval verbivormil ainsuse 1. isiku lõpp. Seetõttu võiks arvata, et selguse huvides, kellele viidatakse, kasutatakse eituse puhul pronoomenit rohkem.

Verbivormi grammatiline aeg (AEG). Verbi grammatilise aja tunnuse tasemed on järgmised:

- preesens ehk olevik (*p*): *jaa (.) aastagahh ikka pal'l'o vuurõ k'au*;
- imperfekt ehk lihtminevik (*imf*): *ku ma viil siin käve kool'ihh meile oppat't'i vinne kiilt*;
- muu minevikuvorm (*muu*): *ma olõ es ka k'aunu jahh*.

Antud tunnus on võetud analüüsi, kuna varasemas uuringus (Lindström jt 2009) tehtud analüüs näitas, et grammatiline aeg on üheks oluliseks pronoomeni olemasolu ja väljajätku mõjutavaks teguriks. Eelmainitud uuringus selgus, et pronoomenit kasutatakse sagedamini koos olevikus verbivormiga (74,1% olevikus verbivormidest pronoomeniga), minevikus oli pronoomeniga verbivorme mõnevõrra vähem (65,3%). (Lindström jt 2009: 179) Sellist jaotuvust on seletatud murdetekstide jutustava laadiga, kus tekstid on enamasti esitatud minevikus, tegija püsib pikka aega sama ning viitamiskaugus on väiksem kui mõnes muus tekstitüübis. (Lindström jt 2009: 179)

Verbivormi kõneviis (KONEVIIS). Eraldi tunnusena on välja toodud ka kõneviis. Töö käigus selgus, et vaid neljal juhul oli tegemist tingiva kõneviisi ehk konditsionaaliga (*knd*): *a ma praegu inäp lõvvasi üleski kohh omm*, kõik ülejäänud verbivormid olid kindlas kõneviisis ehk indikatiivis (*ind*): *a oppi ma tahtsõ*. Kuna nii väheste juhtumite puhul ei ole võimalik varieerumist eristada, siis on antud tunnus analüüsist välja jäetud.

Viitamiskaugus (KAUGUS). Viitamiskaugus ehk referentsiaalne kaugus näitab, millal viimati on viidatud samale isikule (Givón 1983). Viitamiskauguse väärtus on

- *pole*, kui ei ole varem samale isikule viidatud. Kaheksa juhtumit on sellised, kus ei ole võimalik viitamiskaugust määrata, kuna ainsuse 1. isiku vorm asub kohe teksti alguses.
- *eelmine*, kui eelmine samale isikule viitav vahend esineb vahetult eelnevas osalauses: *jahh ma Pihkvahh tüüd'i kool'ihh (...) no kat's' aas'takka ma s'iihh tüüd'i*.
- *üle-eelmine*, kui üle-eelmises osalauses: *ja s'iss lõppõd'i (.) õõ säitse klas's'i siihh Vohinahh (.) ja siss õõ ol'l' küsimuss koss edesi (...) a oppi ma tahtsõ*.
- *kaugemal*, kui esineb kaugemal kui üle-eelmises osalauses.

Viitamiskaugus on osutunud eesti murretes oluliseks ainsuse 1. isiku pronoomeni olemasolu mõjutajaks (Lindström jt 2009: 176), seetõttu on see tunnus võetud ka käesolevasse töösse.

Süntaktilise seose liik (seos). Varasemas uuringus on oluliseks pronoomeni kasutamist mõjutavaks teguriks olnud teksti struktuur ja süntaktilise seose liik (Lindström jt 2009: 170). Antud töös on süntaktilise seose liigi määramisel järgmised neli võimalust:

- seos puudub (*puudub*) – verbivorm ei asu pealauses ega kõrvallauses ning tegemist ei ole *ja*-rinnastusega: *a vanaimä **ma mälehtä** ka;*
- *ja*-rinnastus (*R*) – verbivorm paikneb osalauses, mis on rinnastatud eelneva osalausega: *lõppõd'i üt's'dõist klas's'i (.) ja **lüt's'i** (.) õõ Tarttu ül'iguul'i;*
- verbivorm asub pealauses (*P*) – verbivorm paikneb osalauses, mis alistab eelnevat või järgnevat osalauset: *no **ma** sullõ **kõnõlõ** et alostõd'i mynõhh paigahh jo neläbäävä;*
- verbivorm asub kõrvallauses (*K*) – verbivorm paikneb osalauses, mis on alistatud eelnevale või järgnevale osalausele: *a villa vaelduss ol'l' ka niimuudu (...) õt **ma korssi** kokko (.) säält.*

Keelejuht (кж). Viimane tunnus on keelejuht. Kõik neli keelejuhti on Setomaa idapoolsetest küladest pärit naisterahvad. Sokolova külast pärit keelejuht MP on sündinud 1921. aastal ning koolis käinud neli klassi. Vanemate, abikaasa ja lastega on rääkinud ja räägib seto murdes. Keelejuht VN on sündinud 1948. aastal Zagorje külas. Koolis käis Molnikas 1.–3. klassini, Metkavitsas kuni 8. klassini. Eestis õppis Räpina tehnikumis puu- ja köögiviljanduse erialal ning Moskvast 6 aastat kaugõppes. Vanematega rääkis seto murdes, praegu räägib seto murdes vaid abikaasaga. 1939. aastal sündinud keelejuht NK on pärit Kuusinitsa külast. Haridustee algas Vohinas, jätkus Petseri 2. Keskkoolis. Pärast seda õppis Tartu Ülikoolis ja seejärel Pihkva pedagoogilises ülikoolis matemaatikat. Vanematega rääkis seto murret, abikaasa ja pojaga vene keelt. Seto murret räägib naabrinaisega. Viimane keelejuht LN on sündinud 1933. aastal Saptja külas. Õppis kaks klassi Kossolkas ja neli klassi Vohinas, kus õpe oli eestikeelne. Hiljem merekoolis laeva peal jätkus haridustee vene keeles. Vanematega rääkis seto murret, abikaasaga rääkis vene keelt. Praegu räägib kahe tütreaga seto murret või eesti keelt. Naabritega kõneleb seto murdes.

3.4. Meetodid

Käesoleva töö autor uurib subjekti funktsioonis oleva ainsuse 1. isiku personaalpronoomeni olemasolu ja väljajätu Ida-Seto murdetekstides. Selleks otsiti vältitöödel lindistatud helisalvestuste litereeringutest välja kõik ainsuse 1. isiku verbivormid koos kasutuskontekstiga ning kanti need Exceli tabelisse. Iga valitud sõltumatu tunnuse seost sõltuva tunnusega kajastati eraldi tabelina. Arvulised andmed esitatakse nii absoluutarvudena (n) kui ka protsentidena (%).

Lisaks kasutati pronoomeni väljajätu mõjutavate tegurite olulisuse tõenäosuse hindamisel χ^2 -testi, mis sobib hästi empiiriliste jaotuste omavaheliseks võrdlemiseks, kui tunnuste väärtused ei ole numbrilised. χ^2 -testi idee pärineb Karl Pearsonilt eelmise sajandi algusest. (Tooding 2015: 176)

χ^2 -testi kasutatakse selleks, et vaadata, kas on erinevusi vaadeldavate ja eeldatavate väärtuste vahel. Selleks kasutatakse järgmist valemit:

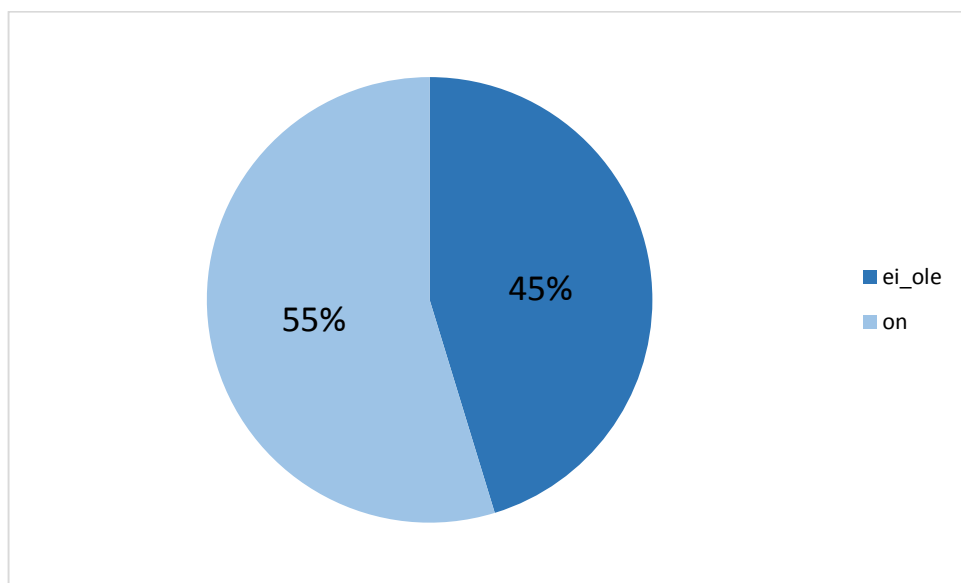
$$\chi^2 = \sum \frac{(O-E)^2}{E}.$$

χ^2 -test põhineb vaadeldavate ja eeldatavate väärtuste võrdlusel. Kui olulisustõenäosus (p) on väiksem kui olulisusnivoo (α), siis tegemist on märkimisväärselt olulise teguriga ning võib loobuda nullhüpoteesist, et seos puudub. (Levshina 2015: 210–213)

Järgmises peatükis kirjeldatakse tulemusi. Iga tunnuse juures on ära märgitud χ^2 -statistiku väärtus, vabadusastmete arv, valimi suurus (N) ja olulisustõenäosus. Käesolevas töös kontrollitakse olulisuse tõenäosust olulisusnivool $\alpha = 0,05$, kas valitud tegur mõjutab pronoomeni väljajätu või mitte. Kui $p < 0,05$, võib kahe tunnuse vahelise seose lugeda statistiliselt oluliseks.

4. Tulemused

Töös analüüsiti 307 finiitset verbivormi. 168 neist esineb koos ainsuse esimeses isikus oleva pronoomeniga ja 139 ilma pronoomenita. Joonisel 2 on toodud sektordiagramm pronoomeni väljajätku ja olemasolu protsentuaalse jaotuvusega. Ida-Seto murdetekstide puhul on pronoomeniga verbivorme mõnevõrra rohkem kui ilma pronoomenita. Ligikaudu 55% verbidest esineb koos pronoomeniga ning umbes 45% ilma pronoomenita.

Joonis 2. **Pronoomeni olemasolu.**

Ka varasemates uurimustes on näha, et ainsuse 1. isikus oleva pronoomeni esinemine suuliste tekstide lausetes on ülekaalus. Eesti murretes on tavalisem pigem pronoomeni olemasolu lauses kui selle puudumine. Pronoomeni olemasolu või puudumist uuriti murrakute kaupa ja selgus, et idaseto murrakurühmale kõige lähedasema Võru murde Vastseliina murraku puhul esineb pronoomeniga verbivorme 63% juhtudest ja 37% juhtudest ilma pronoomenita. Ainult Viru-Jaagupis + Väike-Maarjas oli isikulise asesõna väljajätk suurem (54%) kui Ida-Seto murdetekstides (45%). (Lindström jt 2009: 169, 172) Võrreldes varasemate uurimustega on Ida-Seto tekstides ainsuse 1. isiku pronoomeni väljajätku rohkem kui Muhu (30%), Kihelkonna (9%), Ambla (27%) või Vastseliina murrakus (29%) (Kalmus 2007: 21; 2009: 32, 46, 56).

Sarnaseid uurimusi on tehtud ka suulise soome keele kohta, kus on samuti käsitletud ainsuse 1. ja 2. isiku pronominaalse subjekti olemasolu ja väljajätu. Võrreldes soome keelega on Ida-Seto tekstides pronoomeni väljajätu oluliselt rohkem. Soome keeles esines pronoomeniga verbivorme 89% ja ilma pronoomenita 11% juhtudest. (Helasvuo 2014: 456)

Järgnevates alapeatükkides tuuakse välja pronoomeni väljajätu ja iga valitud sõltumatu tunnuse vaheline suhe.

4.1. Pronoomeni väljajätt ja lemma tüüp

Varasem uurimus subjekti olemasolust suulises soome keeles (Helasvuo 2014: 456) näitab selgelt, et kognitsiooniverbid eelistavad ainsuse 1. isiku pronoomeni olemasolu väljajätule. Eelmainitud uurimuses on analüüsitud 565 kognitsiooniverbi, millest 92% esineb koos pronoomeniga ja ainult 8% pronoomenita. Eesti keeles on uurinud ainsuse 1. isiku ja kognitsiooniverbide (*teadma* ja *arvama*) suhet Leelo Keevallik, kes samuti on leidnud lähedase seose pronoomeni olemasolu ja kognitsiooniverbide vahel (Keevallik 2003: 74–78). Käesolevas töös eristati laiemalt kogemisverbid muudest verbidest (kognitsiooniverbid kuuluvad ühe alaliigina kogemisverbide hulka). Tabeli 1 põhjal võib täheldada, et kogemisverbidel on kalduvus esineda pigem koos pronoomeniga. Töös on kokku 84 kogemisverbi, millest 61% esineb koos pronoomeniga ja 39% ilma pronoomenita. χ^2 -test näitas, et selle tunnusega seoses 1. isiku pronoomeni olemasolu või väljajätu esinemise sagedus ei erine oluliselt juhuslikust ($\chi^2(1, N = 307) = 1,7, p = 0,2$). Seega ei sõltu pronoomeni olemasolu või väljajätt selles materjalis sellest, kas tegemist on kogemisverbiga või mitte.

Tabel 1. Pronoomeni väljajätku seos lemma tüübiga.

PRONOOMEN						
	ei_ole		on		Kokku	
LEMMA TÜÜP	n	%	n	%	n	%
ei	106	48	117	52	223	100
jah	33	39	51	61	84	100
Kokku	139		168		307	

4.2. Pronoomeni väljajätk ja kõneliik

Tabelis 2 on andmed pronoomeni olemasolu ja väljajätku kohta jaatavates ja eitavates lausetes. Nagu näha on jaatavas vormis verbe rohkem kui eitavas, vastavalt 238 ja 69. Eituse puhul on erinevus pronoomeniga (58%) ja pronoomenita vormide (42%) vahel pisut suurem kui jaatavas lauses, mida varasemate uurimuste põhjal võiski oletada: Muhus esines eitavas kõnes verbivorm koos pronoomeniga 94% juhtudel, Kihelkonnas 92%, Amblas 84% ja Vastseliina murrakus 75% juhtudel (Kalmus 2007: 44; 2009: 33–34, 45, 57–58). Nende andmetega võrreldes on Ida-Setos eituse puhul pronoomeni kasutus väiksem.

Tabel 2. Pronoomeni väljajätku seos kõneliigiga.

PRONOOMEN						
	ei_ole		on		Kokku	
KÕNELIIK	n	%	n	%	n	%
aff	110	46	128	54	238	100
neg	29	42	40	58	69	100
Kokku	139		168		307	

χ^2 -test ei kinnitanud kõneliigi seost pronoomeni olemasolu või väljajätkuga: $\chi^2(1, N = 307) = 0,3, p = 0,54$.

4.3. Pronoomeni väljajätt ja verbi grammatiline aeg

Varasemas uuringus on leitud, et pronoomenit kasutatakse sagedamini koos olevikus verbivormiga kui minevikus oleva verbivormiga (Lindström jt 2009: 179). Tabeli 3 põhjal võib öelda, et olevikus on pronoomeni olemasolu vaid pisut suurem (57%) kui minevikus (53%). Antud tabelis on veel näha, et nii olevikus kui ka minevikus oleva verbivormi puhul on pronoomeni olemasolu rohkem kui väljajätku. Muud minevikuvormi, milleks oli täisminevik, esineb ainult 15 korda.

Ka χ^2 -testi põhjal ei saa öelda, et verbi grammatiline aeg oleks oluline pronoomeni olemasolu ja väljajätku mõjutav tegur, s.t jaotus ei erine oluliselt juhuslikust: $\chi^2(2, N = 307) = 0,5, p = 0,74$.

Tabel 3. Pronoomeni väljajätku ja verbi grammatilise aja seos.

PRONOOMEN						
	ei_ole		on		Kokku	
AEG	n	%	n	%	n	%
p	60	43	80	57	140	100
imf	72	47	80	53	152	100
muu	7	47	8	53	15	100
Kokku	139		168		307	

4.4. Pronoomeni väljajätt ja viitamiskaugus

Ainsuse esimesele isikule viitamisel eesti murretes viitamiskauguse suurenedes pronoomeniga verbivormide hulk suureneb ning ilma pronoomenita verbivormide hulk väheneb (Lindström jt 2009: 176–177). Ka käesolev töö kinnitab sellist seaduspärasust. Tabelis 4 on selgesti näha, et mida suurem on viitamiskaugus ehk mida kaugemal asub viimati samale isikule viitav vorm, seda suurem on pronoomeni kasutamine. Kui samale isikule on viidatud kaugemal kui üle-eelmises osalauses, siis pronoomeni olemasolu ja väljajätku on vastavalt 72% ja 28%. Eelmise osalause puhul on tulemused vastavalt 37% ja 63%.

Tabel 4. Pronoomeni väljajätt seoses viitamiskaugusega.

PRONOOMEN						
	ei_ole		on		Kokku	
KAUGUS	n	%	n	%	n	%
eelmine	79	63	47	37	126	100
üle-eelmine	21	51	20	49	41	100
kaugemal	37	28	95	72	132	100
pole	2	25	6	75	8	100
Kokku	139		168		307	

Varasemas uurimuses on logistiline regressioonanalüüs näidanud, et statistiliselt kõige olulisemaks teguriks, mis mõjutab pronoomeni väljajätu lauses, on viitamiskaugus (Lindström jt 2009: 176). χ^2 -testi põhjal võib öelda, et ka käesolevas andmestikus on seos viitamiskauguse ja pronoomeni olemasolu vahel statistiliselt oluline: $\chi^2(3, N = 307) = 34, p = 2,93E - 07$.

4.5. Pronoomeni väljajätt ja süntaktilise seose liik

Tabel 5 kirjeldab süntaktilise seose liigi ja pronoomeni esinemise vahelist seost. Rinnastusseose puhul võib välja tuua, et kõigil viiel juhul esineb verbivorm ilma pronoomenita. Siiski on valim suuremate järelduste tegemise jaoks liiga väike. Kõrvallauses esineb verb 65% juhtudest pronoomeniga ja 35% juhtudel pronoomenita. Pronoomeniga verbide ülekaal on märgatav ka pealause puhul, vastavalt 62% ja 38%. χ^2 -test näitas, et selle tunnusega seoses 1. isiku pronoomeni olemasolu või väljajätu esinemise sagedus ei erine oluliselt juhuslikust: $\chi^2(3, N = 307) = 9,7, p = 0,13$.

Tabel 5. Pronoomeni väljajätt seoses süntaktilise seose liigiga.

PRONOOMEN						
	ei_ole		on		Kokku	
SEOS	n	%	n	%	n	%
K	8	35	15	65	23	100
R	5	100	-	-	5	100
P	21	38	34	62	55	100
puudub	105	47	119	53	224	100
Kokku	139		168		307	

4.6. Pronoomeni väljajätt ja keelejuht

Tabeli 6 andmed osutavad, et kõigi nelja keelejuhi pronoomenikasutus on sageduselt küllaltki ühtlane. Kõige vähem, kokku 69 korral, on ainsuse esimeses isikus olevaid verbivorme kasutanud keelejuht MP. Seda seetõttu, et tema analüüsi kaasatud teksti hulk on kõige väiksem. Võrreldes teiste keelejuhtidega on märgata, et keelejuht NK kasutab ainsuse esimeses isikus verbivorme 68% juhtudest pronoomeniga ja 32% juhtudest pronoomenita. Teistel keelejuhtidel on erinevus ebaoluline, jäädes 50% ümbrusse. Antud tegur on χ^2 -testi tulemusel viitamiskauguse järel üks olulisemaid pronoomeni olemasolu ja väljajätku mõjutajaid: $\chi^2(3, N = 307) = 9,6, p = 0,05$. Seega mingil määral varieerub pronoomenikasutus ka kõnelejati.

Tabel 6. Pronoomeni väljajätt seoses keelejuhiga.

PRONOOMEN						
	ei_ole		on		Kokku	
KEELEJUHT	n	%	n	%	n	%
LN	48	52	44	48	92	100
MP	23	52	21	48	44	100
NK	22	32	47	68	69	100
VN	46	45	56	55	102	100
Kokku	139		168		307	

Kokkuvõte

Töö eesmärgiks oli välja selgitada, missugused tegurid mõjutavad enim subjekti funktsioonis oleva ainsuse 1. isiku pronoomeni väljajätu Ida-Seto murdetekstides. Selleks valiti varasemate uurimuste põhjal kaheksa sõltumatut tunnust, mida analüüsiti seoses ainsuse 1. isiku personaalpronoomeni olemasolu ja väljajätuga lauses. Valitud tunnused olid järgmised: lemma, lemma tüüp, kõneliik, verbivormi grammatiline aeg, verbivormi kõneviis, viitamiskaugus, süntaktilise seose liik ja keelejuht.

Kõige tähelepanuväärsemaks tulemuseks on see, et χ^2 -testi põhjal osutus ainukeseks statistiliselt oluliseks teguriks viitamiskaugus. Tähelepanuväärseks teeb tulemuse see, et varasemates uurimistöödes (Kalmus 2007, 2009; Lindström jt 2009) on isikulise asesõna olemasolu ja väljajätu mõjutanud komplekt tunnuseid, st tegurite koosmõju on olnud kõige olulisem. Eesti murrete puhul ei ole varem välja toodud, et ainult üks tegur nii oluliselt mõjutab, alati on olnud rohkem mõjuvaid tegureid. Viitamiskaugus kui kõige olulisem ainsuse 1. isiku personaalpronoomeni väljajätu mõjutav tunnus kinnitab osaliselt sissejuhatuses esitatud teist hüpoteesi. Osaliselt sellepärast, et ülejäänud tegurid ei osutunud statistiliselt oluliseks. Vaid kõneleja osutus mingil määral oluliseks ($p = 0,05$).

Täielikult leidis kinnitust esimene hüpotees, mille kohaselt on Ida-Seto murdekeeles isikulise asesõna väljajätu rohkelt võrreldes teiste eesti murretega. Ainult Viru-Jaagupis + Väike-Maarjas oli isikulise asesõna väljajätt suurem (54%) (Lindström jt 2009: 172) kui Ida-Seto murdetekstides (45%).

Lisaks võib välja tuua mõningad sellised tulemused, mida on ka varem tähele pandud seoses pronoomeni väljajätuga. Pronoomeni olemasolu soodustavaks kontekstiks on peetud kognitsiooniverbe. Käesolevas töös eristati muudest verbidest kogemisverbid üldisemalt, nende hulka kuulusid ka kognitsiooniverbid (nt *mälehtämä*, *mõtlõma*). Ka antud töös kalduvad kogemisverbid esinema pigem koos pronoomeniga (61%) kui ilma pronoomenita (39%). Pronoomeni väljajätu seos kõneliigiga tulemused näitasid, et nii jaatavate kui ka eitavate verbivormide puhul on ülekaalus pronoomeni olemasolu lauses,

vastavalt 54% ja 58%. Verbivormi grammatilise aja puhul on näha, et olevikus on pronoomeni olemasolu vaid pisut suurem (57%) kui lihtminevikus (53%). Muud minevikuvormi esines ainult 15 korda, mis võib tuleneda murdeteksti iseloomust. Keelejuhtide pronoomenikasutus oli sageduselt küllalt ühtlane. Erinevused tekkisid ilmselt keelematerjali ebaühtlase jaotuvuse ja idiolektide mõjul.

Väikese valimi tõttu jäid mõned valitud tegurid analüüsist välja (kõneviis) või ei olnud võimalik tunnuse varieerumist kirjeldada. Üks selline tunnus oli süntaktilise seose liik. Verbivorme, mis esinesid kõrvallauses, oli kokku 23. Peallauses olevaid verbivorme oli 55 ja rinnastusseoses oli ainult viis lauset. Nii kõrval- kui ka peallauses esinesid verbid rohkem koos pronoomeniga.

Tunnuseid, mis võivad ainsuse 1. isiku personaalpronoomeni väljajätku ja olemasolu mõjutada, on tunduvalt rohkem kui käesolevas töös välja toodi. Edaspidi on võimalik suurendada valimi mahtu ja ka sõltumatute tunnuste hulka. Tunnus, mis antud tööst välja jäi, kuid varasemates töödes siiski küllalt oluliseks osutus ning mida võiks edaspidi lähema vaatluse alla võtta, on eelmise viite süntaktiline funktsioon.

Kirjandus

Ackema jt = Ackema, Peter, Patrick Brandt, Maaike Schoorlemmer, Fred Weerman 2006. Arguments and Agreement. Oxford: Oxford University Press.

Erelt, Mati 1999. Agreement in Estonian. – Estonian: Typological Studies III. Toim. Mati Erelt. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 11. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 7–46.

Givón, Talmy 1983. Introduction. – Topic continuity in discourse: a quantitative cross-language study. Ed. by T. Givón. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, 5–41.

Helasvuo, Marja-Liisa, Lea Laitinen 2006. Person in Finnish: paradigmatic and syntagmatic relations in interaction. – Grammar from the human perspective: case, space and person in Finnish. Current issues in linguistic theory 277. Ed. By M-L. Helasvuo, L. Campbell. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, 173–207.

Helasvuo, Marja-Liisa 2014. Searching for motivations for grammatical patternings. – Journal of Pragmatics 24. Antwerp: International Pragmatics Association, 453–476.

Juhkason jt = Juhkason, Grethe, Andreas Kalkun, Liina Lindström, Helen Plado 2012. Petserimaa setodest ja nende keelest 2010.–2011. aasta välitööde põhjal. – Läänemeresoome piirid. Võru Instituudi Toimetised 26. Toim. Sulev Iva. Võru: Võru Instituut, 11–29.

Kalmus, Mervi 2007. Isikuühildumine ja pronoomeni väljajätt Muhu murraku näitel. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut.

Kalmus, Mervi 2009. Isikuühildumine eesti murretes. Magistritöö. Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut.

Karlsson, Fred 2002. Üldkeeleteadus. Toim. Ilona Tragel. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Keevallik, Leelo 2003. From Interaction to Grammar. Estonian Finite Verb Forms in Conversation. *Studia Uralica Upsaliensia* 34. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.

Kibrik, Andrej A. 2013. Peculiarities and origins of the Russian referential system. – *Language across boundaries: Studies in memory of Anna Siewierska*. Ed. By Dik Bakker, Martin Haspelmath. Berlin: Mouton de Gruyter, 227–262.

Levshina, Natalia 2015. How to do linguistics with R: Data exploration and statistical analysis. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Lindström jt = Lindström, Liina, Mervi Kalmus, Anneliis Klaus, Liisi Bakhoff, Karl Pajusalu 2009. Ainsuse 1. isikule viitamine eesti murretes. – *Emakeele Seltsi aastaraamat* 54. Toim. Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 159–185.

Lindström, Liina 2010. Kõnelejale ja kuulajale viitamise vältimise strateegiad eesti keeles. – *Emakeele Seltsi aastaraamat* 55. Toim. Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 88–118.

Lindström jt = Lindström, Liina, Maarja-Liisa Pilvik, Kristel Uiboaed 2015. Keelekontaktid ja nende mõju eesti murrete grammatilisele ehitusele. *Ettekanne* 59. Kreutzwaldi päevade konverentsil ”Dialogid – I. Kommunikatsioon, poliitika, tekstiloome”.

Lindström, Liina ilmumas. Seto lause põhijooned. – *Setomaa* 3. Keel, rahvaluule ja tänapäeva kultuur. Toim. Andreas Kalkun, Karl Pajusalu, Ergo-Hart Västriik.

Pajusalu, Karl 1999. Eesti murded ja murderühmad. – *Emakeele Seltsi aastaraamat* 43. Tartu: Emakeele Selts, 64–98.

Pajusalu, Karl 2003. Estonian Language. Toim. Mati Ereht. – *Linguistica Uralica Supplementary Series* 1. Tallinn: Estonian Academy Publishers, 231–272.

Pajusalu jt = Pajusalu, Karl, Tiit Hennoste, Ellen Niit, Peeter Päll, Jüri Viikberg 2009. Eesti murded ja kohanimed. 2., täiendatud trükk. Toim. Tiit Hennoste. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Pool, Raili 1999. Ainsuse 1. ja 2. isiku personaalpronoomenite eri kujude kasutamisest. Magistritöö. Eesti ja soome-ugri keeleteaduse osakond.

Posio, Pekka 2013. Subject expression in grammaticalizing constructions: The case of *creo* and *acho* 'I think' in Spanish and Portuguese. *Journal of Pragmatics*, 5–18.

Sepp, Pille 2010. Pronoomeni kasutus MSN-vestlustes. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikooli eesti keele osakond.

Siewierska, Anna 2004. *Person*. Cambridge: Cambridge University Press.

Tooding, Liina-Mai 2015. Andmete analüüs ja tõlgendamine sotsiaalteadustes. 2., täiendatud trükk. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Toomsalu, Ülo 1995. Seto verbi grammatika ja sõnastikud. Tallinn.

First person pronoun omission in Eastern Seto dialect. Summary

The aim of the study is to test which factors affect the choice between the explicit occurrence and the omission of the first person singular pronoun in Eastern Seto dialect. Altogether 307 sg1 verb forms were analyzed. On the basis of previous studies eight independent predictors (factors) were chosen to the analysis: lemma, type of lemma, polarity, grammatical tense, referential distance, structure of sentence and informant.

Based on previous researches, two hypotheses were posed: (1) compared to other Estonian dialects, the omission of the first person singular pronoun is relatively high in Eastern Seto area ; and (2) pronominal subject omission is affected at the same time by several factors, the most important is the referential distance.

The thesis is composed of four chapters. The first chapter provides a general overview of the Seto dialect. Chapter two defines basic terminology used in the thesis: agreement and pronoun-dropping (*pro-drop*) and gives a brief overview of home environments for subject omission based on previous studies (Kalmus 2007, 2009; Lindström jt 2009). The third chapter presents the empirical data of the research. In chapter four results are compared with previous research.

The study showed that the omission of first person singular pronoun is relatively high in Eastern Seto area (45%), thus initial hypothesis has been reached.

Data analysis was performed using the chi-square test, which showed that the only statistically significant factor was referential distance ($p < 0.05$), followed by informant ($p = 0.05$). Other factors did not affect the choice between the explicit pronoun and the omission of the pronoun significantly.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina _____ Mari-Ann Loosaar _____

(autori nimi)

(sünnikuupäev: 8.06.1992)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose
_____ Ainsuse 1. isiku pronoomeni väljajätt Ida-Seto tekstides _____,

(lõputöö pealkiri)

mille juhendaja on _____ Liina Lindström _____,

(juhendaja nimi)

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus/Tallinnas/Narvas/Pärnus/Viljandis, _____ 15.06.2016 _____ *(kuupäev)*